

(ויצויין שבליטת הצבע אינה חשובה בולטת) וכן אריגה, אין בזה מקום להחמיר אפילו ממדת חסידות.

כג

(*) שביתת מורים בהלכה ותשלום שכר ימי השביתה

היה זה בימי קיץ תשל"ח, כאשר פרצה שביתת-מורים, מן הארוכות והקשות שידעה המדינה בתחום זה, ומאות אלפי תלמידים התבטלו מתלמודם.

יצאה אז הוראה שאסור למורים לשבות מלימודי-קודש, משום איסור ביטול-תורה. ולפיה חוייבו מורים שומרי תורה ומצוות לאסוף את תלמידיהם לבתי-כנסת ובתי-מדרש (ולא בבית-ספרם מתוקף השביתה) וללמוד אתם שם לימודי קודש.

מספר מורים דתיים פנו אלי אז בשאלה, אם אמנם פשוט וברור בהלכה לאסור שביתת מורים, ובקשוני לחוות דעתי בהלכה זאת. בשעתו נמנעתי מכמה סבות, והעיקרית שבהם משום שכבר ניתנה הוראה כזאת למורים הדתיים, ואף שידוע היה לי (מתוך דבריהם של אותם מורים שפנו אלי בשאלה) שאין למעשה שום אפשרות טכנית-מעשית לבצעה, היה זה פסק-הלכה, שלא רציתי לדון בו בעיצומה של השביתה.

כאשר הסתיימה אותה שביתה, והשאלה הפכה להלכה ולא למעשה, נתתי דעתי לליבונה ובירורה (אלול תשל"ח. ראה ספרנו "עשה לך רב" חלק ג' סימן כ"ג).

המחשבה הראשונה שניצבה בפני, והיא אשר הדריכה למעשה גם

(*) הרצאה בכינוס הארצי לתורה שבעל-פה במוסד הרב קוק.

את חשיבתי ההלכתית היתה: נניח שבבתי-ספר ממ"ד שבהם פרצה השביתה יכולים היו המורים להצליח בשביתתם גם לו היו ממלאים את פסק-הדין האוסר עליהם שביתת לימודי-קודש, כי הלא די היה בשביתתם מלימודי חול כדי להשיג מטרתם. זאת ועוד, הלא עמיתיהם בבתי-הספר הממלכתיים שבתו שביתה מלאה שהיה בכחה בלבד להביא לפתרון בעית שכרם.

אך תמהתי כיצד היו נראים פני הדברים אילו היה מדובר בתלמודי-תורה שכל לימודם, או לפחות רובו המכריע, הוא לימודי קודש בלבד, או בשיבות, האם אסור למורים במוסדות אלה לשבות כלל ועיקר, כל זמן שמצוי להם לחם צר ומים לחץ. ומה יעשו מורים ומגידי-שיעור אלה, כאשר הם משוכנעים ששכרם אינו הולם את עבודתם, ושהם מנוצלים ע"י מעבידיהם מכח איסור ביטול תורה. הדרך היחידה שנתרה להם היא להתפטר מעבודתם שזה מותר לכל הדעות, ולגדוד על פת לחם, ומעבידיהם ודאי ימצאו מחוסרי פרנסה שיסכימו להורות בתנאי שכר ירוד.

האם זו תהיה רמת לימודים ניאותה לילדי ישראל. האם לא נכריח בעקבות איסור זה, כל כח טוב בהוראה לערוק למקצועות אחרים. ובכלל היתכן שתורתנו הקדושה שכל דרכיה דרכי נועם, תאסור על אדם להאבק ולהלחם על פת לחמו.

מחשבה זו הדריכה אותי מראש להניח שלא יתכן איסור זה, ואכן כאשר נפניתי לעיין במקורות ההלכה, העליתי ששביתת מורים מותרת, וזו התשובה הנ"ל שנדפסה בחלק ג'.

עתה שבתי לעיין לצורך הרצאה זאת בנושא חשוב זה, ואין מדרש בלא חידוש כפי שיראה המעיין. כמו"כ הוספנו בדיוננו דין תשלום שכר ימי השביתה.

על מי מוטלת מצות לימוד תורה לילדי ישראל

מקרא מפורש הוא: ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם (דברים י"א). ושנינו בברייתא: האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות (קידושין כ"ט.). ושם בגמרא: ללמדו תורה מנלן דכתיב ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם. כאן מפורשת חובת האב ללמד את בניו תורה.

ושמא יחשוב אדם שאין זה חיוב פיסי המוטל על גוף האדם ללמד את בניו תורה, אלא חיוב שישתדל וידאג שבניו ילמדו תורה אפילו ע"י אחרים, לא כן הדבר, אלא עיקרו של חיוב מוטל לכתחלה על האב דוקא, ונלמד זאת מטעמה העמוק והנפשי של מצוה זאת. וכבר כתב הרמב"ן שמצות-עשה היא שלא נשכח מעמד הר סיני... והוא אמרו השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחורב וגו'. והכונה בזה גדולה מאד שאם היו דברי תורה באים אלינו מפי הנביא בלבד אעפ"י שנתאמת אצלנו ענין נבואתו באותות ומופתים אם יקום בקרבנו נביא או חולם חלום בזמן מן הזמנים ויצונו בשום דבר היפך מן התורה... תהיה התורה נצוחה על יד השני או יכנס בלבנו ספק על זה, אבל כשהגיענו ביאור התורה מפי הגבורה לאזנינו ועינינו רואות אין שם אמצעי נכחיש כל חולק... שאנחנו היודעים ועדים בשקרותו ובפחזותו... ואל תטעה בזה מפני דרשם בפירקא קמא דקידושין (דף ל') לבניך ולבני בניך בלימוד התורה לבני בנים, כי לימוד אמונת התורה הוא הלימוד בתורה וכו' (מצות ל"ב מאלה שהשמיט הרמב"ם).

ועל פסוק זה, השמר לך פן תשכח... והודעתם לבניך ולבני בניך, כתב הרמב"ן בפירושו על התורה מעין מה שהעתקנו מדבריו הנ"ל,

והוסיף: כי כשנעתיק ג"כ הדבר לבנינו ידעו שהיה הדבר אמת בלא ספק כאילו ראוהו כל הדורות כי לא נעיד שקר לבנינו ולא ננחיל אותם דבר הבל ואין בם מועיל, והם לא יסתפקו כלל בעדותנו שנעיד להם, אבל יאמינו בודאי שראינו כולנו בעינינו כל מה שספרנו להם עכ"ל.

כלומר, דברי האב לבנו מקובלים ומהימנים ללא שום ספק, ותורה שהאב מלמד את בניו היא בחינת תורת-אמת, הממשיכה את אמונת קבלת-התורה בסיני. וכל אדם יודע מן הנסיון כמה אימון יש לילדיו בדבריו שהוא אומר להם, יותר מדברי מוריו בבית-הספר. ונציין כמאמר מוסגר, שגם בזמנינו, שההורים שולחים את בניהם לבתי-ספר והמורים הם שלוחם ללמד בניהם תורה וכפי שיתבאר להלן, לא פקעה לגמרי חובת האב, וכל אדם חייב להשתדל ללמד את בניו תורה כפי כחו ויכלתו, ובכך להחדיר בהם, מתוך האימון שיש להם בו, את אמונת קבלת-התורה בהר-סיני, בחינת "והודעתם לבניך ולבני בניך".

וכך גם פסק הרמב"ם להלכה: קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם... כשם שחייב אדם ללמד את בנו כך הוא חייב ללמד בן בנו שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך (הלכות תלמוד תורה פ"א ה"א).

שכירות מלמד

מעתה עיקר החיוב מוטל פיסית על האב ללמד את בניו תורה, אלא שפשוט וברור ביותר שלא כל אדם יכול ומוכשר ללמד בניו תורה, לכן הוסיף הרמב"ם וכתב: וחייב לשכור מלמד לבנו ללמדו (שם ה"ג).

ולדברי הרמב"ם אלה שחייב לשכור מלמד לבניו ללמדם תורה לא

נמצא לכאורה מקור מפורש. ומרן הבית-יוסף (בטור יו"ד סימן רמ"ה ששם הובאו דברי הרמב"ם) כתב: ומשמע ליה להרמב"ם דכיון דמותר ליטול שכר על המקרא כלומר שכר פיסוק טעמים כדאיתא בנדרים (ל"ו:) חייב ללמדו בשכר עכ"ל. ואחרי המחי"ר לא זכיתי להבין ראייתו, ששם דובר על היתר למלמד לקבל שכר לימוד מקרא מכל הרוצה ללמוד אצלו, ואינו בכלל מה אני בחנם אף אתם בחנם. וכאמור היינו למי שרוצה לשלם לו כדי ללמוד, אבל מנין ראייה מכאן שהאב חייב ללמד בנו בשכר. ועיין להגר"א בהגהותיו שם סק"ז שכתב ללמוד זה מסוגיא דקדושין עיי"ש.

והגהות מיימוניות אות א' כתב בשם מהר"ם שכופין את האב ללמד או לשכור להם מלמדים דמ"ש האי עשה דולמדתם אותם את בניכם משאר עשה דכייפינן לקיים כמו עשה דסוכה וכו'. וכ"כ המוהר"י בירב (בחידושו על הרמב"ם) שחייב אדם לשכור מלמד לבניו אם אינו יכול הוא ללמד דמ"ש משאר מצוות עשה וכו'. וגם המבי"ט (בקרית-ספר על הרמב"ם) כתב: כי חיוב לשכור מלמד לבנו הוא מולמדתם אותם את בניכם, ומהודעתם לבניך ולבני בניך, והוא עשה וכפינן עליה כמה דכפינן לעשות סוכה או מצוה אחרת וכו'. מפורש איפוא שהחיוב לשכור מלמד לבניו נובע מהחיוב העיקרי ללמד, וכיון שהחיוב ללמד הוא מן התורה, כך החיוב לשכור להם מלמדים הוא מן התורה, וכמבואר בדברי כל הני רבוותא שהבאנו לעיל, וזה ברור ביותר (ועיין בדברי הרב לח"מ שהאריך בבירור זה ועיי"ע בלשונות הרדב"ז על הרמב"ם סימן קי"ד, ובטורי אבן, והדברים ארוכים, ולענ"ד נראה כמו שכתבנו).

מלמדי תינוקות

אח"כ כתב הרמב"ם הסדר הנאות בלשון זו: מאימתי אביו חייב

ללמדו תורה, משיתחיל לדבר מלמדו תורה צוה לנו משה, ושמע ישראל. ואח"כ מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים עד שיהיה בן שש בן שבע הכל לפי בוריו, ומוליכו אצל מלמד תינוקות (שם ה"ו). היה מנהג המדינה ליקח מלמד תינוקות שכר, נותן לו שכרו, וחייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה (שם ה"ז). ומקור דבריו כבר נתבארו בנו"כ). ועתה כבר פשט ההיתר ללמד גם תורה שבעל-פה בשכר (עיין בדברי מרן בשו"ע יו"ד סימן רמ"ה סעיף ה' ואין זה מתחום נושאנו), ולכן אם יש לאב יכולת כספית חייב ללמד את בנו גם משנה ותלמוד הלכות ואגדות (הטור בשם הרמ"ה שם).

גם כאשר התקין ר' יהושע בן גמלא את תקנתו המפורסמת, עדיין לא פקע עיקר החיוב מההורים, וכדברי רבותינו (בבבא-בטרא כ"א). אמר רב יהודה אמר רב, ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל, שבתחלה מי שיש לו אב מלמדו תורה... דכתיב ולמדתם אותם (פירש"י, האב עצמו מצוה ללמדו), מי שאין לו אב לא היה למד תורה... התקינו שיהיו מושיבים מלמדי תינוקות בירושלים... ועדיין מי שיש לו אב היה מעלו ומלמדו מי שאין לו אב לא היה עולה ולמד (כי עיקר החיוב היה ונשאר תמיד על האב)... עד שבא ר' יהושע בן גמלא ותיקן שיהיו מושיבים מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר.

תקנה זאת הפכה להלכה פסוקה ומחייבת בכל ישראל (הרמב"ם שם פ"ב ה"א, ומרן בשו"ע שם סעיף ו').

ועדיין תשלום שכר המורים מוטל על ההורים, כי התקנה של ר' יהושע בן גמלא לא באה לשחרר את ההורים מעיקר החיוב המוטל עליהם, אלא להקל עליהם את מילוי חובתם, על ידי הושבת מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר.

כמובן, שהיו קהלות שבהן היו עניים שלא יכלו לשאת בהוצאות החזקת המורים, ובמקרים כאלה היתה הקהלה נושאת בעול החזקת המורים ותשלום שכרם, והטילה על כל הקהל תשלום לפי

ממון (בדרכי־משה, בטור חושן־המשפט סימן קס"ג אות א' בשם ר"י) וכך פסק הרמ"א: "בני העיר מושיבים ביניהם מלמד תינוקות... ויצטרכו הקהל ליתן השכר" (שם סעיף ג' בשו"ע). וכתב הגר"א על דבריו (שם סק"ה) שזה בכלל צרכי העיר וצדקה. הרי שעיקר החיוב נשאר בכל מקרה על ההורים, וכשאין ידם משגת לשלם, משלמים כל הצבור מדין צדקה.

גובה השכר

בשום מקום בהלכה לא מצאנו בבירור מה הוא גובה שכרם של מורים בישראל. מסתבר שהיה זה שכר הסכמי בין הורים למורים, כפי המקובל בכל זמן ובכל מקום אלא שכאשר היו אלה פקידי הצבור, ושכרם נקבע ע"י בית־הדין, מצאנו דברים ברורים על גובה השכר. וכך אמר רב יהודה אמר שמואל, תלמידי חכמים המלמדים הלכות שחיטה לכהנים היו נוטלים שכרם מתרומת הלשכה... מגיהי ספרים שבירושלים היו נוטלים... (כתובות ק"ו.). א"ר יהודה אמר רב גוזרי גזירות שבירושלים (דיינים הדנים בפלילים) היו נוטלים שכרם תשעים ותשע מנה מתרומת הלשכה. לא רצו מוסיפים להם. לא רצו, אטו ברשיעי עסקינן, אלא לא ספקו אעפ"י שלא רצו מוסיפים להם (שם ק"ה.).

וכך פסק הרמב"ם: מגיהי ספרים שבירושלים ודיינים שדנים את הגולנים נוטלים שכרם מתרומת הלשכה. וכמה היו נוטלים תשעים (ותשע) מנה בכל שנה. ואם לא הספיקו להם, אעפ"י שלא רצו מוסיפים להם כדי צרכם הם ונשיהם ובניהם ובני ביתם (הלכות שקלים פרק ד' הלכה ז'). והגדרת הרמב"ם הנ"ל, שאספקת צרכיהם של עובדי ציבור הוא "כדי צרכם הם ונשיהם ובניהם ובני ביתם",

לא נמצא לה מקור ברור. וכתב החתם-סופר (בליקוטי שו"ת סימן מ"ד), שהוציא זה הרמב"ם מהסוגיא הנ"ל, לא רצו מוסיפים להם, ולכאורה צ"ע הלא מתחילה כשקצבו להם ציבור כדי חיותם נ' (צ"ל צ') מנה לשנה קבלו מהציבור מפני שכן הדין שהציבור מחוייבים לפרנס חכמיהם הממונים על הציבור, וא"כ אחר זמן כשלא ספקו שנתייקר השער מ"ט לא רצו בהוספה הלא הציבור מחוייב לפרנסם, אלא על כרחך לאו לא ספקו מחמת יוקרא וזולא קאמר אלא מחמת שנתוספו בני ביתם ומשרתים, ועי"ז לא ספקו נ' (צ') מנה למאכולת ביתם, והוה ס"ד דרבנן שלא להטיל על הציבור טורח פרנסת ביתם קמ"ל שעל כרחם הוסיפו להם.

ודברי פי חכם חן. אלא שנראה לי שהרב דבר ברוח זמננו, ולא כן היו הדברים בימי התלמוד. שלפי דברי הרב נראה שקבלו שכרם לפי נפשות ביתם כנהוג בזמנינו, וכשנתוספו בני בית ומשרתים היה בדעתם שלא להטיל תוספת על הציבור וכו'. וזה אינו נראה שהלא מתחלה נקבע לכל עובדי הצבור הנ"ל שכר קבוע תשעים ותשע מנה, ואיך יעלה על הדעת שכולם היו בעלי משפחה באותו מספר נפשות. וכנראה שבימי התלמוד השכר נקבע בהתאם לערך העבודה ולא לפי גודל המשפחה. אלא שצריך עיון מהיכן הוציא הרמב"ם הגדרת כדי צרכם "הם ונשיהם ובניהם ובני ביתם".

הנה לנו הגדרה ברורה לגבי שכרם של פקידי צבור "כדי צרכם הם ונשיהם ובניהם ובני ביתם". וכך הוא גם דינם של תלמידי-חכמים המרביצים תורה לילדי ישראל.

ולא זו בלבד, אלא שאם רצו להיות אדיבים, ולותר על תוספת שכר המגיעה להם, אין שומעים להם, "ואעפ"י שלא רצו מוסיפים להם". וטעם דבר זה לא נזכר מפורש בהלכה, אך פשוט הוא וברור, אם כדי למשוך לתפקידים חשובים אלה את הכוחות המעולים ביותר,

ואם כדי שיוכלו למלא את תפקידם בישוב הדעת, כשאין אספקת צרכי בני ביתם מעיקה עליהם.
 ושוב יצויין, ששכרם של מלמדי תינוקות, רבנים דיינים וכל הנ"ל מוגדר בהלכה כשכר בטלה (שבטלים הם ממלאכה אחרת) ואין זה משנה לגבי דיוננו, ואין כאן מקומו.

סכסוך עבודה – שביתה

כאשר טוענים עובדים שאין שכרם הולם את עבודתם, ואין המעבידים מודים בכך, או שמסרבים להענות להם מסבות שונות, נוצר סכסוך עבודה, שבגינו מוכרזת שביתה.
 כשמדובר בשביתת עובדים רגילים בכל ענפי החרושת התעשייה והשרותים, פשוט וברור שזכותם לשבות להטבת מעמדם, וגם ההלכה מאפשרת זאת, וכפי שביארתי באורך רב בספר "עשה לך רב" חלק שני סימן ס"ד.
 ונציין כאן את עיקריה ההלכתיים של שביתה.

שכר עובדים מותנה במנהג המדינה

מבואר בהלכה, ששכרם וחובתם של פועלים הוא על פי מנהג המדינה. מקור ההלכה במשנה מפורשת:
 השוכר את הפועלים ואמר להם להשכים ולהעריב, מקום שנהגו שלא להשכים ולהעריב אינו רשאי לכופם (בבא מציעא פ"ג.).
 והקשתה הגמרא על זה, פשיטא (היאך יוכל לכופם נגד מנהג המדינה) ותירצה, לא צריכא דטפא להו אאגרייהו וכו', כלומר שהוסיף להם על שכרם ממה שנהוג באותו מקום, אעפ"כ אינו יכול לכופם להשכים ולהעריב, כי יש ביכלתם לטעון, שהתוספת ניתנה להם כדי שיעשו עבודה טובה יותר.

וממשיכה המשנה: מקום שנהגו לזון יזון, לספק במתיקה יספק, הכל כמנהג המדינה. מעשה בר' יוחנן בן מתיא שאמר לבנו צא ושכור לנו פועלים. הלך ופסק להם מזונות. וכשבא אצל אביו אמר לו בני אפילו אתה עושה להם כסעודת שלמה המלך בשעתו לא יצאת ידי חובתך עמהם, שהם בני אברהם יצחק ויעקב, אלא עד שלא יתחילו במלאכה צא ואמור להם על מנת שאין לכם עלי אלא פת וקטנית בלבד. רשב"ג אומר לא היה צריך לומר, הכל כמנהג המדינה.

ובירושלמי שם נאמר על משנה זאת: אמר רב הושעיא זאת אומרת המנהג מבטל את ההלכה. שכן, מדת הדין היא, שכיון שהתנה עמהם להשכים ולהעריב שיהיו חייבים בכך, אלא שגדול כחו של המנהג שבא ומבטל הלכה.

אמת היא שיש מחלוקת בדבר לגבי תנאי מפורש, אבל לצורך דיון נושאנו די לנו בביאור עקרון זה "הכל כמנהג המדינה". ונפסק כל הנ"ל הלכה פסוקה בשולחן-ערוך חושן המשפט סימן של"א.

מי קובע מנהג מדינה

שנינו: רשאים בני העיר להתנות על המדות ועל השערים ועל שכר פועלים ולהסיע על קיצתן (בבא בתרא ח'). ופירש רש"י: רשאים בני העיר להתנות על המדות להגדיל סאת העיר או להקטין. ועל השערים, שער חטים והיין שלא ימכרנה יותר מכך וכך דמים. (ושכר פועלים לא פירש, והוא פשוט, שרשאים בני העיר לקבוע שכר יום עבודתו של פועל, או שכר שבוע או חודש, ודבר זה מחייב את שני הצדדים). והמשך רש"י: ולהסיע על קיצתן, לקנוס את העובר על קיצת דבריהם להסיעם מדת דין תורה עד כאן לשונו.

פירוש הדברים שרכושו של אדם ורצונו, הם זכותו הבלעדית מעיקר דין תורה, ואדם העובר על מה שהתקינו בני העיר, אין הוא חייב שום עונש משום כך מדין תורה, ואעפ"כ זה כחם של בני העיר שיכולים לקנוס ולהעניש את כל העובר על דבריהם, ולהסיעם מדת דין תורה.

(כמאמר מוסגר נציין שמכאן נובע כחם של שלטונות מוסמכים, כממשלה עיריה וכדומה, להתקין תקנות ולהעניש כל העובר על תקנותיהם, אעפ"י שמדין תורה לא היה העובר על דבריהם חייב מאומה, ואין כאן מקומו להאריך).

מבואר בהלכה, שלא בני עיר בלבד, שהם שלטונות מוסמכים ונבחרים כחוק, רשאים בכך אלא גם "בני אומנות אחת רשאים לפסוק דבר ביניהם בעניני אמנותם שלא ברשות בני העיר" (המאירי שם). וזה פשוט ונלמד מדברי הגמרא שם.

הנהו טבחי דעבדי ענינא בהדי הדדי וכו' היינו שקצבי העיר התנו ביניהם, שכל מי שישחט ביום המיועד לחבירו יקרעו את עור הבהמה. הלך אחד מהם ושחט ביום המיועד לחבירו, וקרעו את עור בהמתו. באו לדין בפני רבא, חייבם לשלם לו דמי העור שקרעו. הקשה לו רב ימר בר שלמיא לרבא, והלא שנינו ולהסיע על קיצתם (היינו שרשאים לענוש לכל העובר על תקנותיהם). השיבו... רב פפא, כל זה כשאין אדם חשוב, אבל במקום שיש אדם חשוב אין להם הרשות להתנות שלא בדיעתו.

וסוגיא זאת נפסקה להלכה: רשאים בני העיר לקוץ להם שער לכל דבר שירצו ואפילו בשר ולחם, ולהתנות ביניהם לכל מי שיעבור יענישו אותו כך וכך. רשאים אנשי אומניות לפסוק ביניהם שלא יעשה אחד ביום שיעשה חבירו וכיוצא בזה, וכל מי שיעבור על התנאי יענישו אותו כך וכך. במה דברים אמורים במדינה שאין שם חכם חשוב, לתקן מעשה המדינה ולהצליח דרכי יושביה, אבל אם יש בה חכם חשוב, אין התנאי מועיל כלום, ואין יכולים לענוש ולהפסיד

על מי שלא קבל התנאי, אא"כ התנה עמהם ועשו מדעת החכם. וכל מי שהפסיד לפי התנאי שלא מדעת החכם משלם (הרמב"ם הלכות מכירה פרק י"ד. ושו"ע חושן משפט סימן רל"א).

(אגב, תצויין כאן מחלוקת הפוסקים אם התנאי שאין תקנות תופסות במקום שיש אדם חשוב שלא בידיעתו, הוא גם בבני-עיר, או בבני אומנות בלבד, וכן כתב הרב כסף-משנה שם, שהיא גם דעת הריב"ש. וגם הרב המגיד-משנה כתב בשם הרמב"ן שכתב כן בשם הרב אלברצלוני, וכן דעת המאירי וכמשתמע מפשוטה של סוגיא. ואין זו דעת הרמ"א שם, ועיין בש"ך וסמ"ע והדברים ארוכים). ברור איפוא שלפי ההלכה רשאים איגודי פועלים להתקין תקנות פנימיות שיחייבו את חבריהם, וכן רשאים בני עיר להתקין תקנות להסדרת השערים המדות ושכר פועלים, אלא שבמדה ויש בעיר אדם חשוב, אינם רשאים לעשות כן ללא הסכמתו, ואין הכוונה לסתם תלמידי חכמים, אלא כפי המבואר בדברי הרמב"ם הנ"ל, "חכם חשוב הדואג לתקן מעשי המדינה והצלחת יושביה". וכן כתב המאירי על הסוגיא שם: "ודוקא חכם שהוא פרנס וממונה על מעשה העיר לפשפש בהן ולתקן את המעוות, אבל שאר תלמידי חכמים אין להם כלום בדבר זה".

מעתה, רק אדם חשוב, פרנס הממונה על הצבור, הוא שהסכמתו נדרשת לפני התקנת תקנות חדשות כנ"ל, והרי זה דוגמת רבא עצמו (שבפניו הובא דין אותם קצבים), שהיה ראש ישיבה בבבל, וסמכות עליונה. על פי זה נבין אולי, מדוע כאשר הקשה רב יימר לרבא, והלא שנינו, רשאים בני העיר להסיע על קיצתן לא ענהו רבא מאומה, עד שבא רב פפא וענה "שבמקום שיש אדם חשוב צריכים הסכמתו", שכן הדברים מוסבים היו לגבי רבא עצמו, וכמובן שהיה קשה על רבא לומר על עצמו דברים אלה, שהוא האדם החשוב ובפניו צריכים להתנות.

יוצא איפוא להלכה בתנאי זמנינו, שכל תקנה שרוצים איגודי פועלים להתקין, צריכים לקבל את הסכמת הממשלה ונבחרים העם.

מה הדין כשיש חילוקי דעות בין עובדים לבעל-הבית

כאשר ברור לכל שבעל הבית אינו ממלא אחרי תנאים חוקיים שאיגודי פועלים התקינו, והם בגדר "מנהג מדינה", וכל שכן אם כתובים ומפורשים בתקנות ברורות, זכאים הם הפועלים לקונסו, כמותנה באותן תקנות, ואם מותנה שם שזכותם גם להשבית המפעל, אין ספק שזכותם לעשות זאת, וזה שאמרו "ורשאים להסיע על קיצתן".

אך כאשר בעל-בית טוען שהוא ממלא את כל חובותיו כלפי הפועלים, והפועלים טוענים שאין הדבר כן, ונוצר סכסוך עבודה, האם רשאים הפועלים להשבית המפעל על דעת עצמם, ולקבוע שהם הצודקים בויכוח עם בעל-הבית.

נראה שלא. כי הנה באותה סוגיא שנאמר דין "אדם חשוב", מביא רבנו גרשום פירוש נוסף: ואיכא דאמר היכא דליכא אדם חשוב עביד אינש דינא לנפשיה, אבל אי איכא אדם חשוב נקיט ליה בדינא קמיה עכ"ל. פירוש, שכאשר יש מי שעובר על התקנות, אין רשות להענישו לפי אותן תקנות, אלא במקום שאין אדם חשוב, ולכן, רשאי אדם לעשות דין לעצמו, אבל במקום שיש אדם חשוב, אינם רשאים לקונסו על פי אותן תקנות, אלא אחרי שיתבעוהו לדין בפני אותו אדם חשוב תחלה.

יוצא מזה בבירור, שיש צורך שגוף שלישי יחליט מי הצודק בסכסוך שבין פועלים לבין בעל-הבית, ורק אחרי שאדם חשוב מחליט, אז ניתנת הרשות לקנס ולענוש לפי אותן תקנות.

מעתה, בעל-בית שלדברי פועליו אינו ממלא אחרי התקנות, אם זה בשכר עבודה, או בתנאים סוציאליים אחרים, אם יש באותו מקום "אדם חשוב", קרי בית-דין שאפשר להביא בפניו את עצומותיהם, אינם רשאים על פי ההלכה לשבות ולקנוס בכך את בעל-הבית, עד שיתבעוהו בפניו ויוכיחו צדקתם.

שביתת מורים — ביטול תורה

כל הנ"ל ברור לגבי שביתת עובדים רגילים בכל ענפי החרושת התעשייה השירותים וכדומה, אך בבואנו לדון בשביתת מורים, נצבת בפנינו בעית ביטול תורה. ויש מרבני דורנו שפסקו לאסור שביתת מורים במקצועות הוראת לימודי קודש, והתירו להם לשבות מלימודי חול בלבד. וכל טעמם מבוסס על איסור ביטול תורה שהוא חמור. וזו אינה צריכה לפנים, ואיסור ביטול תורה מתינוקות של בית-רבים הוא דבר פשוט וידוע, וחומרתו מפורסמת, אלא שהבעיא היא מי הוא האחראי והנושא בחומרת ביטול תורה זה.

וכבר הוכחנו בראשית דברינו שחיוב לימוד תורה מוטל על ההורים. ואילו המורים, תמורת שכר המשולם להם, אם ע"י ההורים, או גוף צבורי אחר הבא במקומם, מקבלים עליהם את התפקיד ללמד את ילדי ישראל תורה, כשלוחם של ההורים.

מעתה, כל זמן ששכרם של המורים משולם לשביעות רצונם, שליחותם קיימת וחובתם בעינה, אך למן הרגע שבו הגיעו למסקנה שאין שכרם מספיק "כדי צרכם להם לנשיהם לבניהם ובני ביתם", כלשון ההלכה הנ"ל, הרי שפקעה מאותה שעה חובתם, משום שפקעה שליחותם שהיתה מבוססת על תשלום שכרם.

ולכן! כל חומרת ביטול תורה חלה מאותה שעה על ההורים, וחובתם היא להתפנות מעיסוקיהם וללמד את בניהם תורה,

אך מכאן מתברר בפשיטות, שההיתר למורים הוא לשבות אף מלמודי קודש, אך לא להשבית. ובשעה שההורים עצמם, או כל אדם אחר יבואו ללמד את ילדי ישראל תורה, אסור למורים למנעם מכך, דבר שמותר להם כמובן לגבי לימודי חול, וכדין כל שביתה אחרת.

תשלום שכר ימי השביתה

כל הנ"ל נתברר אצלי בעקבות השביתה הגדולה של המורים בקיץ תשל"ח. בינתיים פרצו שביתות נוספות במערכת החינוך, והאחרונה שבהן בחורף תשמ"א. בסיומה של אותה שביתה בסוף החורף, נתגלע ויכוח חריף בין הסתדרות המורים לבין הממשלה על תשלום שכר ימי השביתה. (אגב, שאלה זאת חלה על כל סוגי שביתה גם בענפים אחרים, אם אמנם זכאים שובתים לקבל שכרם עבור ימי השביתה). תשובה לשאלה זאת ניתן ללמוד מתשובת התשב"ץ (חלק ראשון סימן ס"ד) וזו לשון הרב: שאלתך על ששכרוך... התנית עמהם... (כאן באו שלשה תנאים השייכים לתשלום שכרו), ונשבעת בפניהם שאם לא ישלימו הפרעונות על הדרך הנזכרת, שתוציא הילדים אשר לא ישלימו אבותיהם הפרעון מבית-הספר, ולא תחזירם עד שישלימו הפרעון ואפילו מזמן בטולם... וכשהגיע זמן הפרעון נתרשלו קצת מהאבות לפרוע, והוצאת בניהם מבית-הספר, ולא החזרתם עד שפרעון... ורצית לדעת אם יש איסור ונדנוד עבירה משכירות הזמן הבטל אם לאו.

...וכן מה שהתנית עמהם שאם לא יפרעון תוך ששה שבועות מה שחייבים לך שתבטל הילדים מלמודם עד שיפרעון, אפילו מזמן ביטולם, ונשבעת על זה בפניהם וקבלו תנאי זה עליהם, תנאי קיים הוא. אעפ"י שנראה קשה ביטול תלמוד-תורה שהוא קשה יותר מבטול בנין בית-המקדש, ושכרו יותר גדול מהצלת נפשות, ומבטולו

מכבוד אב ואם כדאיתא בשלהי פ"ק דמגילה... ואע"ג דההוא בתלמוד-תורה דרבים מוקמי ליה במגילה, מ"מ תלמוד תורה דתינוקות חמיר טפי, ולא נפיק מהאי כללא שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות... אבל עונש אין עליך על זה כלל, שבשעה שנשבעת לא היה עולה על דעתך שהאבות יזלזלו כל כך בבטול תלמוד-תורה של בניהם, ונשבעת לזרז אותם כדי שיפרעוך, וכשעבר הזמן ולא פרעוך הם גרמו בטול המצוה שהיה להם למשכן כליהם וללוות מעות לפרעך, וגם השבועה חלה עליך שאין זה נשבע לבטל את המצוה, דמצוה לאו עליך רמיא אלא על האבות היא מוטלת מצות תלמוד-תורה לשכור מלמד לבניהם וכדאיתא בפ"ק דקידושין, וכיון שחלה שבועה זו, וגם אין לך עונש עליה וכדפרישנא.

להלן עובר הרב לדון בדין תשלום שכר ימי הבטלה וזו לשונו: נשוב לענין התנאי שהוא בודאי קיים שהרי קבלו עליהם שאם יבטלון מתלמוד בסבת איחור הפרעון שיפרעוך שכר בטלתך, וזה דומה להא דתנן בפרק המקבל וכו' (כאן האריך הרב בראיה שהביא, וסיים) כל שכן שחייבים לפרעך בין מתבטל בין לא מתבטל... ודע כי שכירות פועלים אין צורך בקנין כלל אלא בדברים בעלמא... ומעתה בנדון הזה הרי אתה שכיר שנה לאנשים אלו, והתנית עמהם שיפרעוך בכל שבת על תנאי שלא תעשה מלאכתם כל זמן עכוב הפרעון, ושכרך לא תפסיד, הרי הם נשתעבדו לך בתחלת מלאכתך בתנאי זה, ובין תלמד ובין לא תלמד מחמת איחור הפרעון שכרך לא תפסיד... ובנדון הזה גם כן הרי הם ידעו שנשבעת ואי אפשר לך לעבור על שבועתך ואפילו הכי עכבו הפרעון, אם כן הם אנסוך מלעשות מלאכתך ואפילו עכבוך כל השנה כולה לא הפסדת כלום... עד כאן תשובת הרב.

מדברי הרב למדנו:

(א) בראש וראשונה, שעיקר זה שחייב המצוה ללמד תורה לבנים

מוטל על ההורים, יש לו השלכה ברורה לכל סכסוך עבודה הפורץ בין מורים להורים או לכל מעביד אחר, כיון שעיקר המצוה אינה מוטלת על המורים, וזה ממש כפי שכתבנו לעיל.

(ב) כמו"כ למדנו מדבריו, שגם דעתו היא כמו שכתבנו לעיל שחייב האב בשכירות מלמד לבנים, נובע מעיקר החיוב ללמדם תורה, שהרי כותב הרב "על האבות היא מוטלת מצות תלמוד תורה לשכור מלמד לבניהם וכדאיתא בפ"ק דקידושין". ושם לא נזכר כלל ענין שכירות מלמד אף לא ברמז, על כרחנו כונת הרב ששם נזכרה מצות לימוד-תורה לבנים שממנה נובע חובת שכירות מלמד.

(ג) עוד למדנו מדבריו שיכול מלמד תינוקות להתנות שאם לא ישלמו לו שכרו כמותנה ביניהם יוציא את התלמידים מביה"ס ואסור ביטול-תורה לא חל עליו.

(ד) עוד למדנו מדבריו שיכול להתנות שלא יסכים לקבלם חזרה עד אשר יפרעו לו כל שכרו לרבות שכר ימי הבטלה. אלא שבנדון תשובת התשב"ץ "נשבע המלמד שלא יחזיר המלמדים עד אשר ישלמו הפרעון ואפילו מזמן ביטולם", ומסתבר שלא נשבע כזאת אלא כדי להתחסן בפני השפעות ושידולים שיואיל להמתין לקבלת שכרו, שכיון שנשבע אין הוא יכול לעבור על שבועתו. אבל עיקר כחו בתביעת שכר ימי השביתה נובע מחמת התנאי הברור שהתנה עמהם, וכמבואר להדיא בדברי הרב. ולכן כל תנאי כזה אף ללא שבועה מזכה את המלמד (וכן כל שובת) בקבלת שכר ימי הבטלה, ואפילו קנין אין צריך. ולעומת זאת אם לא היה תנאי מפורש פשוט שהשובת מאבד שכר ימי השביתה.

מעתה, עובדים שהתנו תנאי מפורש שאם לא ימלאו את דרישותיהם, ישבתו, ולא יחזרו לעבודתם עד שישולם להם גם ימי השביתה, הדין עמהם. אלא שאין צריך לומר שכל זה אם השביתה הוכרזה כדין וכפי

שביארנו לעיל היינו שקבלו רשות מגוף המוסמך לכך, בחינת "אדם חשוב" הנזכר בגמרא, אחרי שהוכרה צדקתם. אבל, אם לא התנו שום תנאי, הכל תלוי במנהג המקום, אם יש תקנה או מנהג שכל השובת שזכותו לשבות הוכרה יקבל גם שכר ימי השביתה, הרי שזכאי לקבל ואין בדבר שום נדנוד עבירה. אך שביתה פראית, פשוט ביותר שאין כל זכות לקבלת שכר ימי שביתה.

נסיים, שאף כי מצות לימוד תורה לבנים מוטלת על האב, מי שלא לימדו אביו תורה חייב הוא ללמוד בעצמו, וכדברי הגמרא (בקידושין כ"ט.) והיכא דלא אגמריה אבוא מיחייב איהו למיגמר נפשיה. וכך פסק הרמב"ם: מי שלא לימדו אביו חייב ללמד את עצמו כשיכיר, שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם (הלכות תלמוד תורה פ"א ה"ג). וחייב זה אינו נפסק לעולם, וכדברי הרמב"ם שם: עד אימתי חייב ללמוד תורה עד יום מותו, שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך (שם ה"ו).

הי"ת יזכנו לעסוק בתורתו לשמה כל ימי חיינו.